

Dijksterhuis, F.J., Meulen, B. van der, Most, F. van der, *Tussen coördineren en innoveren. De Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek 1957-2000* (Historia Agriculturae 39; Groningen/Wageningen: Nederlands Agromisch Historisch Instituut, 2007, vi + 210 blz., €20,-, ISBN 978 90 3672 978 9).

‘Varkensflats en kippenfabrieken zijn de allernieuwste trend. Zij dreigen van het platteland één grote fabriek te maken, niet alleen dier- en milieuvriendelijk maar ook mensonvriendelijk’.¹ Aldus Ineke van Gent, Tweede Kamerlid voor Groen Links in een begrotingsdebat op 31 oktober 2007. De toon was gezet. Er heerste, met name ter linkerzijde, grote opwinding over het voornemen van het ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit om over te gaan tot de bouw van zogenaamde varkensflats. Echter, al in oktober 2000 was in Nederland de term ‘varkensflat’ gevallen. Het was een voorstel van de Nationale Raad voor Landbouwkundig Onderzoek (NRLO) omdat zo het fokken van varkens en andere landbouwactiviteiten minder ruimte zou kosten. De NRLO bestond van 1957 tot 2000 en werd daarna omgevormd tot het Innovatienetwerk. De wetenschappers Fokko Jan Dijksterhuis en Barend van der Meulen, beide werkzaam aan de Universiteit Twente, onderzochten in deze studie de geschiedenis van deze sectorraad. Via *casestudies* (gebruik van meerjarenvisies, de opkomst van alternatieve landbouw en de biotechnologie) verschaften zij inzicht in de ontwikkeling van de organisatie en de wijze waarop deze bijdroeg aan de algehele ontwikkeling van landbouwonderzoek, -beleid en de landbouw.

Landbouw was na de Tweede Wereldoorlog de meest succesvolle sector van de Nederlandse economie en op het landbouwvlak acteerden diverse zelfstandig opererende spelers. De NRLO kreeg bij zijn oprichting de niet eenvoudige taak om te fungeren als intermediair tussen overheid, onderzoek en landbouwsector. In principe waren er drie breekpunten in de geschiedenis van de organisatie te onderscheiden. Tot de jaren zeventig bleef de NRLO een raad die onderzoek coördineerde, daarna werd het een participantenorganisatie om vervolgens te evolueren tot een sectorraad. Vanaf het einde van de jaren tachtig werd de raad steeds passiever en werden er nog wel meerjarenvisies gemaakt maar kwam het steeds minder tot concrete initiatieven. Vanaf het midden van de jaren negentig werd de koers gericht op strategieontwikkeling voor landbouwonderzoek. Gaandeweg moest de organisatie zich ook aanpassen aan de wensen van de tijd. Zo moest het werkveld worden verbreed en kwam er steeds meer aandacht voor landinrichting, natuur, milieu en recreatie.

De auteurs van het boek halen de stelling van wetenschapper Harro Maat aan, die meent dat de invloed van overheid en wetenschap op de innovatie van de landbouw wordt onderschat. Dat lijkt een wezenlijk punt voor dit boek, zeker gezien het feit dat de NRLO aan agrarische wetenschap en innovatie zijn bestaansrecht ontleent. Dijksterhuis en Van der Meulen onderschrijven de

¹ *Handelingen Tweede Kamer 2007-2008*, 1180.

stelling van Maat maar doen er vervolgens niets mee, omdat daartoe te weinig geschikte bronnen zouden zijn. Natuurlijk is het moeilijk om de effectiviteit van een intermediaire organisatie als de NRLO te meten. Immers, succes maar ook mislukkingen worden bij een intermediaire organisatie versterkt door de verschillende actoren. Maar gezien het feit dat de NRLO een centrale plaats innam in het onderzoeksveld, hadden de onderzoekers hier meer over kunnen en moeten zeggen. Verder wordt de relatie tussen de NRLO en de Tweede Kamer niet uitgediept. Of er politiek gezien door de raad gelobbyd werd, blijft hierdoor jammer genoeg in het vage. Want ook al kreeg de NRLO vanaf de jaren zeventig belangrijke zaken op de agenda van het ministerie van Landbouw, de Kamer moest toch nog worden overtuigd. Het blijft moeilijk om een vinger te krijgen achter de successen van de NRLO. Was de organisatie een onmisbare factor, een stuwende kracht achter de schermen of leverde de raad slechts losse ideeën, bedacht vanuit een ivoren toren?

De lezer van dit werk vraagt zich al snel af voor welke doelgroep dit boek is bedoeld. De geïnteresseerde boer, de wetenschapper of de landbouw-technicus? Het werd in ieder geval geschreven in opdracht van de Stichting Historie der Techniek en het Nederlands Agronomisch Historisch Instituut. De bedoeling is dat het een bijdrage zal leveren aan de discussie over de vernieuwing van kennis- en adviesraden van de overheid. Dat is natuurlijk een mooi streven en beleidsmakers zullen zeker iets hebben aan dit gedetailleerde onderzoek. Echter, het blijft bij dergelijke organisaties door de verscheidenheid aan actoren en de wisselwerking ertussen, lastig om aan te geven welk onderdeel succesvol is en welk niet. Een organisatie als de NRLO werkt dikwijls in stilte achter de schermen. Volgens Dijksterhuis en Van der Meulen was het echte succes van de NRLO '[...] dat er gedurende lange tijd een infrastructuur was om [...] vanzelfsprekendheden te kunnen maken voordat de betrokkenen die als vanzelfsprekendheden gingen zien'.

Charlotte Brand, Centrum voor Parlementaire Geschiedenis RU Nijmegen

Steenhuis, M., *Stedenbouw in het landschap. Pieter Verhagen (1882-1950)* (Dissertatie Groningen 2007, Rotterdam: NAI Uitgevers, 2007, 512 blz., €49,50, ISBN 978 90 5662 620 4).

Het proefschrift over Pieter Verhagen moet één van de mooiste boeken zijn die in 2007 is uitgegeven. Het is bijzonder rijk geïllustreerd en vorm gegeven. Ir. Piet Verhagen behoort tot de belangrijke stedenbouwkundigen van de eerste helft van de twintigste eeuw. In tal van Nederlandse gemeente liggen buurtjes en wijken die hij heeft ontworpen tussen 1905 en 1950, van het Ondiep in Utrecht tot de chique 's-Gravenhof in Rotterdam en grote uitbreidingen van Breda en Den Bosch na 1945. Indirect oefende hij grote invloed uit door verschillende functies op nationaal niveau. Hij was lid van de Stedebouwkundige Raad van het Nederlandsch Instituut voor Volkshuisvesting en Stedenbouw (het huidige NIROV), van de Staatscommissie Frederiks die zich juist voor 1940 boog over de vernieuwing van de Woningwet en van het College van Algemene Commissarissen. Als supervisor van de wederopbouw van het Ministerie van Wederopbouw en Volkshuisvesting ontwierp hij een stedenbouwkundige regeling voor de wederopbouw, hield toezicht op 150 wederopbouwplannen en selecteerde de ontwerpers voor deze plannen.

Na zijn studie in Delft begon Verhagen zich vrijwel direct toe te leggen op de stedenbouw, daarin beïnvloed door Duitse stedenbouwkundigen zoals Fritz Schumacher (onder andere Stadtbaumeister van Keulen en Hamburg) en Karl Henrici, propagandist van de esthetische richting in de stedenbouw. Tussen 1913 en 1916 werkte hij als stedenbouwkundig ontwerper in de gemeente Rotterdam, waarvoor hij een groot aantal plannen ontwierp. Stedenbouwkundige was een betrekkelijk nieuw beroep, want stedenbouw werd doorgaans door architecten erbij gedaan. Vervolgens vestigde hij zich zelfstandig als medeoprichter van het architectenbureau Granpré Molière, Verhagen en Kok, alle drie ex-gemeenteambtenaar van Rotterdam. Het bureau verwierf spoedig (inter)nationale bekendheid met het ontwerp voor het tuindorp Vreewijk (Rotterdam) dat in 1930 was uitgegroeid tot het grootste tuindorp van Europa. Het tuindorp kreeg terecht de naam van een alternatieve stadsuitbreiding (alternatief voor de gebruikelijke particuliere speculatiebouw in gesloten bouwblokken) en werd druk bezocht door buitenlandse staatshoofden, ministers en vooraanstaande volkshuisvestingsdeskundigen. Verhagen groeide uit tot autoriteit en veel gevraagd stedenbouwkundige voor nieuwe stadsuitbreidingen. Hij werd betrokken in grote vraagstukken zoals de inrichtingen van de nieuwe Zuiderzeepolders.

Als lid van de Stedebouwkundige Raad zette Verhagen zich in voor de verbetering van de stedenbouw in tal van gemeenten en propageerde hij de opkomende streekplanning als 'de ware stedenbouw'. Hij ontwierp programma's voor de inrichting van de Noordoostpolder en Walcheren (na de oorlogsverwoestingen en inundatie door de Duitse bezetter) en plannen voor de reconstructie van de binnensteden van Middelburg en Nijmegen. Na 1945 tot aan zijn dood was hij rijkssupervisor voor de wederopbouw, een hoge